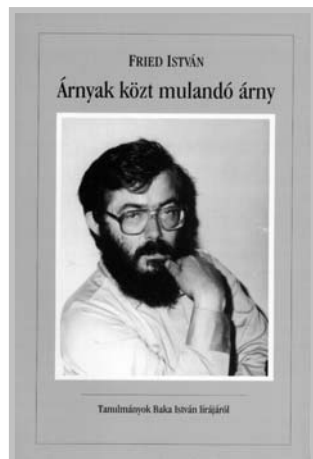

„Kultúrtörténetek” Baka István verseiben

FRIED ISTVÁN: ÁRNYAK KÖZT MULANDÓ ÁRNY

„Ha kifelé bezárul minden út, / Itt legbelül lesz tágasabb a tér...” – írja Baka István egyik kései versében, a *Vadszőlő*ben. A Baka-versek e tágas, belső terét, amely kulturális tér is egyben, vizsgálja Fried István tanulmánykötetében. A szerző szándéka szerint nem monográfiát akar írni, a hét tanulmányban azonban Baka István költészetének legfontosabb motívumait elemzi, feltárja a versek kulturális kontextusát, hű portrét rajzol a maszkok mögé rejtőző és a maszkokban önmagát felmutató lírai énről. A könyv tulajdonképpen tárgya Baka utolsó három kötete, az 1990-es évek érett versei; s Fried István ezzel a választásával akaratlanul is értékítéletet mond; vagyis Baka költészete akkor válik a magyar irodalomban meghatározóvá, mikor létjogosultságot nyernek azok az „utómodernre” (Fried szívesebben használja ezt a szót, mint a posztmodern) jellemző poétikai eljárásmodok, melyekkel mintegy rehabilitálódik a költő nyelv- és világteremtő ereje, mivel már nincs értelme, hogy a költészet önmaga céljain és eszközein kívül más, „külső” célokra és elvárásokra is reagáljon.

Számomra Fried István könyvének legszimpatikusabb vonása, hogy szigorúan csak az irodalomról szól; benne az irodalom és a hozzá kapcsolódó elmélet ugyanakkor nem zárt rendszer, nem is kinyitkozgatás vagy prófécia, hanem eleven folyam, amely a szó szoros értelmében mind a versben, mind az interpretáció folyamatában „megtörténik”, s ily módon az olvasót szintén kalandozásra, felfedezésre csábítja – a Baka-versen innen és túlra, a kultúrtörténet tágas terében. Már a kötet bevezető tanulmánya, amely a magyar költészet állapotát elemzi az 1990-es évtizedben, az értelmezés szabadsága mellett száll síkra. A mai líra jellemzői közül két törekvést állít előtérbe, melyek többek között Baka lírájában is meghatározóak: a magyar helyzettudat és a világlíra idő- és térbeli egyeztetésének kísérletét, valamint a líra objektívizálására irányuló akaratot. Fried István másik érdeme, hogy rendkívül óvatos a minősítésekben. Mikor a ciklusképző szándék egyre gyakoribb megjelenéséről beszél a mai magyar költészetben (Kovács András Ferencnél, Visky Andrásnál és másoknál), nem kívánja eldönteni, hogy főtendenciáról van-e szó vagy időleges irányzatról. Hiszen minden feltevést a szövegekből kiinduló vizsgálatnak kell igazolnia.

A Baka-értelmezések sorát a *Caspar Hauser* című versről írott tanulmány nyitja, az *Árnyak közt mulandó árny*, amely egyben a kötet címadója is. Baka versvilágának a lényegét a következőkben fogalmazza meg: „... Baka István költői világáról akkor kapunk talán megbízhatóbb információkat, ha nem kizárólag

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 1999
206 oldal, 640,- Ft

a költők, elődök példaképek radikális poéta-értelmezőjeként, hanem a költők, elődök, példaképek költői világának „megértő” átírójaként, csöndes vitapartnerként, még pontosabban szólva: az általuk emberi léthelyzetek paradigmatis esettanulmányaként feldolgozott alakok, tárgyak, motívumok újra-elbeszélőjeként, egyszerre: a motívumok belső szerkezetének újragondolójaként látjuk.” (43.) Ebből az előfeltevésből kiindulva értelmezi Baka „szövegüniverzumát”, amely megteremtette a maga „világirodalmát”. Adott tehát a „kultúrtörténet” szintere: a vers a maga *előszövegeivel* (a Caspar Hauser esetében, ahogy Fried István finoman felfejti, Novalis, Verlaine, Trakl, Juhász Gyula versei és Jacob Wassermann regénye) és *utószövegeivel* – lábjegyzetben közli a szerző, hogy Balla Zsófia 1998-ban *Caspar Hauser-variációk* címen írt verset (majd később e versnek párja is született), Baka István versét választva kiindulási pontul. Szentanúí lehetünk a keletkező szövegek végtelen kultúrtörténeti folyamának, s miként az utószöveg megjelenése is bizonyítja, Fried István választott módszere – az intertextualitás – hitelességéhez nem férhet kétség.

A *Baka István hetvenkedő katonája*. A *tragikus Hány János* című tanulmány a magyar irodalom és a világirodalom kontextusában tárja fel Baka Hány-ciklusában a NIX-képzet forrásait („*A Nix-be ejt le prüsszentő halálom*” – Hány János bordala), amely a Semmi-Minden lényegi azonosságán alapul. Az értelmező bátorságára vall az az első pillanatra meghökkentőnek tűnő feltételezés, mely szerint a *Hány János búcsúpohara* nem áll oly messze Adrian Leverkühn kozmogóniai elképzeléseitől sem Thomas Mann *Doktor Faustus* című regényéből. Ezzel párhuzamban a verselemzés folyamatában Fried István mintaszerűen mutatja be Baka poétikájának egyik lényeges eljárás módját, az interiorizálást, vagyis azt, ahogy a költő a külső világot szinte rilkei módon belső világ-

térré (*Weltinnenraum*) alakítja át, melynek következtében értelmet nyer a meglepő Leverkühn-párhuzam: „Baka a külső világ vaskos leírását poetizálja át egy belső világ víziójává, miként Leverkühn a maga tengermélyi és világűrbeli utazását (csak hogy Baka versbe, Leverkühn zenébe kényszeríti a víziók és a hallucinációk széttartó elemeit). Tér és idő ekképpen zsugorodik emberi léptékűvé [...], ugyanakkor tágul ki, lesz világteremtéssé...” (71.) E tanulmány szintén hozzájárul a Baka István költészetében domináns *szerepvers* fogalmának elméleti tisztázásához, valamint az *öntudat* versteremtő erejének bemutatásához.

A *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötet értelmezése áll a *Van Gogh szalmaszéke* című tanulmány középpontjában. Sztyepan Pehotnij, az „alterego”, a „dvojnyik” Fried interpretációjában sajátos lélekvezető: „...kalauzzá válik, aki a *belső világtér* labirintusában igazít el, mert vezetője a zene, az irodalom, amely a létfelejtés ellen vívott küzdelem tere felé irányítja az Európa évszázadait meg az örök száműzöttség évezredeit állandóan, tehát a pillanat jelenében átélő, az ittlétbe kényszerítő, a nyelv foszló lehetőségeibe fogózó (*magyar*) peregrinust.” (82.) Ugyanakkor feltűnő, hogy a tanulmányban kevésbé kidolgozott az orosz irodalmi kontextus, annál inkább az európai zenei és filozófiai. Úgy gondolom, hogy az orosz kultúra „bensővé tétele” a Sztyepan Pehotnij-ciklus egyik meghatározó eleme és elve, sőt, élettrajzi tétje – különösen a Mandelstam-, Brodskij- és Hodaszevics-fordítások után a saját versbe szervesen beépülő, „idegen” motívumok okán –, e nélkül nem tárható fel teljességében a szöveg intertextusa. A tanulmány egyik lényeges, apró megfigyelése is mindenképp közzétételre méltó, már csak azért is, mert bizonyítja Fried István minden részletre kiterjedő, finom elemző készségét: a filozófiai és zenei összefüggések felfejtése során még azt is észrevette, hogy a ciklus verseiben gyakran felbukkan a Baka-név ana-

grammája. A tanulmány végkövetkeztetésével egyébként fenntartások nélkül egyetérthetünk: a Szytepan Pehotnij-kötet, mint a költői létmegértés összegezése, küzdelem az autentikus beszédért, vízió erről a világról, „a napjainkban még lehetséges költészetről, amely az összes eddig volt költészet továbbgondolása”. (108.)

A *Baka István benső világtere* című tanulmányát Fried István a költő utolsó kötetének, a *November angyalának* szenteli. A megrázó erejű utolsó versek (többek között a *Pygmalion* és a *Carmen*) hiteles értelmezésének kulcsát Fried a megtartó emlékezet bakai paradoxonában véli felfedezni. Rendkívül fontos az a megállapítás, amely a versek halálközelségének élményét írja le, vagyis azt a folyamatot, amely ezt az élményt költészetté változtatja át: „Az emlékezet összetartó ereje is véges, a kezdet és a vég a körülmények hatalmát igazolja; mégsem vereségtől vereségig ível a költő, a költészet, a vers útja, hanem a megélt vég felől szemlélt úton halad a felismerések, a ráismerések és így a dolgok-tárgyak világa felé, a kulturális emlékezet irányában”. (116.)

Fried István kötetének számos érdeme közül az is kiemelendő, hogy mindig az elemzés tárgyát képező vers vagy versek határozzák meg az alkalmazott műértelmezési stratégiát, melynek segítségével elindítja a „kultúrtörténeteket”. Jó példa erre a *Puskin és Baka István Sellője* című etűd, amelyben a pszichoanalitikus megközelítési módszer szöveghez illő fogalmait és szimbólumait használja fel eredményesen, s mond újat nem csak a Bakaversről, hanem Puskin *Sellőjéről* is, az orosz irodalomban oly fontos, női princípiumhoz való visszatérésként értelmezve a költeményt. Baka *Sellő-sonettje* Fried szerint szinte ott folytatta, ahol Puskin abbahagyta: ám míg Puskin a történetet a szimbolikusba, a regébe csengeti ki, addig Baka önéletrajzi mítosszá növeli.

A kötetet összegző tanulmányában (*Egy és megkettőzöttség*) Fried István már a

költő halála után megjelent *Tájkép fohász-szal* című kötet alapján tesz Baka lírájának egészét érintő, elemző megállapításokat, melyek megszívlelendők a további kutatások szempontjából is. A természet és költészet összefüggéseit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a „tájban bolyongó költő” hitbéli hányattatásainak igazi tétje a „költői írás révén föltalálható tökéletes nyelv”. Tehát Baka úgynevezett „istenes verseiben” célszerűbb allegóriát vagy jelképiséget keresni, mintsem a vallási-teokratikus világképre utaló ideologikus vagy mitologikus tartalmat. Baka a „versek Istent, a költő Istent” szólítja meg, a látomását vetíti ki a kozmoszba, amely számára nem más, mint az irodalom, a nyelv által körülhatárolt tér. E körülménnyel függ össze az is, hogy a Baka-versekből kibomló lírai ént a megszólalás tétje mellett az alakváltoztatásban rejlő esélyek foglalkoztatják igazán. Fried Istvánnal egyetértve, én is azt gondolom, hogy a kutatásnak Baka lírájában mindenekelőtt a maszkok, díszletek és jelmezek feltérképezésére és magyarázatára kell irányulnia. Egyébként érdekes lenne, ha a jövőben egy tipológiai vizsgálat feltárná a mai magyar költészet szerepverseinek sajátosságait, melyben bizonyára Baka István költészetének is kiemelt hely jutna, s amely egyúttal hozzásegítené ahhoz is, hogy árnyaltabban tudjuk meghatározni lírájának egyediségét az irodalmi folyamatban.

Baka István már több mint négy éve nincs közöttünk. A veszteséget gyógyító idő azonban arra is kötelezi értelmezőit, hogy az emlékezésen túl, a külső – nem irodalmi – körülményektől immár kellő távolságot tartva, egyedül költészetének immanens valósága legyen a vizsgálat tárgya. Fried István könyve – mind a szándékot, mind a megvalósulás színvonalát tekintve – az első fontos lépés ezen az úton.

Széke Katalin